

UDK 37.064.1:316.624-057.874(049.3)

Primljeno: 23. 06. 2023.

Stručni rad
Professional paper

Ikbal Smajlović

ZNAČAJAN PRILOG BOSNISTICI KOJI JE PROŠAO ISPOD RADARA OVDAŠNJE KNJIŽEVNE KRITIKE

**(Robert Hodel, *Andrić i Selimović: Forme
aktuelnosti, Dobra knjiga, Sarajevo, 2011*)**

Robert Hodel je slavista, komparatista i prevodilac rođen 1959. godine u Švicarskoj. Studirao je slavistiku, filozofiju i etnologiju u Bernu, Sankt Peterburgu, Novom Sadu, Dubrovniku i Pragu. Radi kao profesor na Institutu za slavistiku u Hamburgu i član je Leibniz Akademije. Također, inostrani je član Srpske akademije nauka i umjetnosti od 2015. godine te počasni član Srpskog književnog društva. Objavio je niz naučnih radova, monografija, prikaza, antologija i komparatističkih priloga.

Knjiga *Andrić i Selimović: Forme aktuelnosti* (2011), koja ovdje i jeste predmet našeg interesiranja, objedinjuje 11 različitih Hodelovih tekstova od kojih je njih 8 (Ivo Andrić kao „mesto sećanja“ u Jugoslaviji, a danas?; Andrićev put Alije Đerzeleza – između poruge i tragike; Zajednica i društvo u Andrićevom romanu *Na Drini ćuprija*; Ljubav u konfliktu između dva socijeteta – Lazarević, Stanković, Andrić, Krleža, Rudan; Antinomije u Selimovićevom romanu *Derviš i smrt*; Funkcija mirisa u Selimovićevom romanu *Tvrđava*; Muslimanski podtekst – *Tvrđava*; Štokavsko govorno područje između regionalizacije i globalizacije u svjetlu jezičkih kretanja u Evropskoj uniji) već ranije štampao u različitim zbornicima, a preostala 3 (O funkciji divergencija u *Prokletoj avliji*; Imperijalni okviri /srpske/ književnosti – slučaj Meše Selimovića; Diskurs moderne) objavljuje prvi put. Kako to i sam naslov knjige sugerira, Hodel se prvenstveno bavi Andrićem i Selimovićem (i njihovom ličnošću i

njihovim stvaralaštvom), mada se, u znatno manjoj mjeri, dotiče i nekolicine drugih autora (Crnjanski, Krleža, Humo, Lazarević, Stanković, Rudan) i tema. Objavljena prije 12 godina, knjiga je posve nazaslužno prošla ispod radara ovdašnje kritičke javnosti pa je ovaj kritički prikaz pokušaj bar djelimičnog ispravljanja tog propusta.

Motivaciju za pisanje ove knjige u *Uvodnoj bilješci* autor objašnjava nastojanjem da se Andrić i Selimović (ali i niz pisaca šireg regiona) „ponovo u dubljem smislu čitaju kao aktuelni autori“ (str. 5) (budući da su *oni samo djelimično podređeni svom vremenu i prostoru*), pozicionirajući ih kao pisce koji prvenstveno *pripadaju čitaocu*, jer „u opštjeljudskom smislu pitaju koja je uloga individue u etničko-religioznoj zajednici ili državno organizovanom društvu“ (str. 5).

Analizu romana *Na Drini ćuprija* Hodel upravo i zasniva na terminima *zajednica* i *društvo* te na *konkurentskom odnosu* ovih dviju društvenih formi, pritom se pozivajući na postavke njemačkog sociologa Tenisa. Iako ističe da i pojedinačne figure romana zastupaju / reprezentiraju jedan ili drugi spomenuti aspekt, u konačnici svoje kritičko interesovanje usredsređuje na praćenje sučeljavanja ovih principa u smjeni dviju epoha (*period gradnje mosta* te *period austrougarske okupacije i aneksije Bosne*). U tom smislu autor tumači roman kao hroniku koja paradigmatično oslikava metamorfozu bosanskohercegovačke tradicionalne i patrijarhalne zajednice u viši stupanj socijalne organizacije, odnosno modernog društva. Analizom reakcija pojedinačnih figura na tu promjenu koja nastaje u sudaru dviju kulturno i civilizacijski suprotstavljenih tekovina, iako one u suštini znače samo zamjenu jedne imperijalne sile drugom (Otomanske Imperije Austro-Ugarskom Monarhijom), on zaključuje i potencira kako Andrić u ovim *epohalnim prelomima načelno zastupa poziciju civilnog društva*. Svojevrsna argumentacija ovom zaključku jeste i Hodelovo pozivanje u uvodnom dijelu teksta na *Znakove pored puta*, koje tumači ne tek kao Andrićeve *lične ispovesti* nego kao zapise koji su, također, *upućeni jednoj određenoj javnosti* a koji pokazuju *karakter radnih beležaka*, jer su, doslovno ili s preradom, iskorišteni u njegovom književnoumjetničkom stvaranju, izdvajajući nekoliko citata koji pokazuju Andrićev kritički *odnos prema svojim „zemljacima“* i svojoj okolini.

U istom kontekstu, Hodel se poziva i na Andrićevu doktorsku disertaciju *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine*, iskoristivši je za jedan *duboki pogled u Andrićev sistem vrednosti*, ali i za, kroz konkretni citat, markiranje Andrićevog stava da svekolika zaostalost bh. društva leži u *dugoj izolaciji Bosne unutar Evrope*. Želeći izbjeći ovdje nepotrebno dublje obrazlaganje naročite složenosti „andrićevskog pitanja“, ali istovremeno i uvažavajući legitimno pravo drugačijih (nekanonskih) čitanja, podsjetit ćemo samo da ova doktorska disertacija, među ostalim razlozima, upravo i

izaziva reakciju (uglavnom bošnjačkih) kritičara koji je ocjenjuju, najkraće kazano, neznanstveno izvedenom te nedosljednom i nepreciznom u argumentiranju i izvorima, videći je i nukleusom ideja koje će potom biti *utopljene u književni oblik* i tako *pitkije* za konzumaciju (pogledati, naprimjer, tekst V. Spahića „Hljeb od javorove kore“ u knjizi *Tekst, kontekst, interpretacija*, 1999). Njihova bojazan od mogućih posljedica ukoliko se, (zlo)namjerno i ideološki ostrašćeno, u fazi kreacije ili interpretacije, svejedno, pomiješa literarna fikcija sa historijskom faksijom ili aktuelnom zbiljom, zasniva se koliko na povijesnoj kompleksnosti bosanskohercegovačkog društva općenito, toliko i na činjenici da je Andrić dobitnik Nobelove nagrade i jedan od najčitanijih i najcjenjenijih autora u bivšoj Jugoslaviji. Najzornija potvrda tome su izjave Davida Owena i Richarda Holbrookea da su za svoje diplomatske aktivnosti koristili Andrićeva djela kao izvor vjerodostojnih historijskih znanja (Pogledati Katarina Luketić: *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb, 2013).

O toj popularnosti (što *prevazilazila je sve granice konfesija i etnija*) i općenitom značaju koji je Andrić uživao u bivšoj državi govori Hodel u tekstu „Andrić kao ‘mesto sećanja’ (‘Lieu de Memoire’) (U Jugoslaviji, a danas?)“, kojim se i otvara ova knjiga. On objašnjava književne i vanknjiževne razloge Andrićeve *samerljivosti sa jugoslovenskom državom* i izdvaja ga kao *najpoznatijeg autora štokavske jezičke oblasti* te jednim od *najsajnijih „toposa sećanja“*. Ovdje će Hodel progovoriti i o *žestokoj kritici poslednjih godina* podrazumijevajući pod tim suprotstavljena tumačenja Andrićevih djela, ali se u tom kontekstu neće baviti gore spomenutim zamjerkama u vezi sa doktorskom disertacijom niti će se detaljnije osvrnuti na svekoliku bremenitost socio-političko-kulturne povijesti Bosne i Hercegovine čije se reperkusije očigledno zrcale i u ovim konfrontiranim čitanjima Andrića. Po Hodelu, Andrićeva djela i likovi *zastupaju njegov implicitni apel ljudskosti*. U završnom dijelu teksta istaknuo je komplikacije *nacionalne kodifikacije književnosti* i ponudio kraći pregled različitih modela, otkrivajući i vlastitu viziju po pitanju književnih kretanja i jezičke politike. Na koncu, zaključuje da, bez obzira koji se princip nametne kao dominantan, Andrića vidi među *polivalentnim autorima*, koji će kao takav ostati *ako ne „jugoslovenski“, a ono „južnoslovenski“ autor*.

Analizu pripovijetke „Put Alije Đerzeleza“ Hodel započinje kratkim pregledom dosadašnjih tumačenja, sistematizirajući ih u 4 *glavna usmjerenja* koja su uspostavljena prema kriteriju *objekta i funkcije smijeha*. Potom objašnjava odabrane motive iz „Ex Ponta“ i „Nemira“ (primjerice, zatvorena vrata, seksualna krivica, prokletstvo roda, usamljenost i neuspjeh kod žena, vjera u predodređenost za posebne i velike stvari), sugerirajući pritom Andrićevu inspiriranost djelom „Ili-ili“ danskog

filozofa Kierkegaarda. On pretpostavlja da je ta povezanost dublja i veća, aludirajući na česta suočavanja sa bolestima i smrću. Povlačeći paralele između Andrićevih djela („Put Alije Đerzeleza“, „Ex Ponto“ i „Nemiri“) i Kjerkegorovog „Ili-ili“ zaključuje da Andrić u svoje literarno stvaralaštvo *unos* autobiografska iskustva te i „Put Alije Đerzeleza“, zapravo, vidi kao svojevrsni pokušaj da se *objektivizuju sopstvene preokupacije*, čime se, dakle, vlastito životno iskustvo pretače i transformira u jednu veliku parabolu. Pozivajući se na Crnjanskog i Tartalju, koji ističu *značaj Bodlera za celokupno Andrićevo delo*, i na simboličko-alegorijskom planu dovest će Andrićevog Đerzeleza u direktnu vezu s Bodlerovim „Albatrosom“ na temelju *konfrontacije umjetničkog ideala sa profanim svetom*.

„Prokletu avliju“ Hodel smatra netipičnim tekstom za Andrića, objašnjavajući to *višeslojnom pripovjedačkom strukturom* djela te *lirski intoniranom identifikacijom sa glavnim likom*. U prvom dijelu analize on se bavi *narativnim divergencijama*, a u drugom objašnjava njihove funkcije. Izdvajajući *značenjske nivoe ovog višeslojnog djela* roman tumači na skali od *konkretno-historijskog do simboličko-alegorijskog* i to kroz različite ravni (*historijska, egzistencijalna, psihološka i etničko-religiozna*), propitujući i prisustvo autobiografskih elemenata, preokupacija i iskustava u tekstu. Riječju, „Prokletu avliju“ vidi kao tekst koji reagira na aktuelnu zbilju vremena u kojem djelo nastaje, zatim i kao reakciju na svepovijesnu ugroženost ovdašnjeg čovjeka totalitarnim strukturama moći, ali, u konačnici, i kao političko-egzistencijalnu parabolu što se jednako odnosi i jednako važi za svako vrijeme i svaki prostor.

Analizu Andrićevih djela Hodel završava tekstom „Ljubav u konfliktu između dva socijeteta (Lazarević, Stanković, Andrić, Krleža, Rudan)“, gdje na odabranim primjerima prati i analizira motiv *nemogućće ljubavi*, kojeg, samo uslovno, određuje i kao *Romeo-i-Julija-motiv*. Ovdje se nadovezuje na Luhmannove postavke prema kojima *literarne predstave ljubavi*, zapravo, *daju obavijest o strukturi datog društva*. Hodel provjerava na odabranim tekstovima Luhmannovu tezu kako se literarna predstava ljubavi od srednjeg vijeka naovamo očituje naglašavanjem njene *čulne strane*, što u daljoj konsekvenci podrazumijeva i *napuštanje familijarnih veza* i *pose novo samoodređenje individue*. Analizom odabranih tekstova od Lazarevića („Švabica“), preko Stankovića (*Nečista krv*), Andrića („Mara milosnica“), Krleže (*Povratak Filipa Latinovicza*) do Rudan (*Uho, grlo, nož*), potvrđuje tezu da se *ljubavni odnosi sve više individualiziraju* (uz sve očitije naglašavanje *čulne strane*) i definišu na osnovi principa diferencijacije, te markira zaključak da je riječ “o tendenciji koja je očigledno nezavisna od lokalnih historijskih okolnosti, a koja već važi za čitavu zapadnu civilizaciju” (str. 96).

Tekstom „Imperijalni okviri (srpske) književnosti – slučaj Meše Selimovića“ Hodel započinje kazivanje o Selimoviću. U prvom dijelu rada date su općenite napomene o imperijalizmu i etimološki bliskim terminima, a pažnja će potom biti usmjerena na rasvjetljavanje imperijalnih okvira (srpske!) književnosti. Drugi dio rada tiče se direktno Meše Selimovića, koji je po Hodelu postao, također, *predmet „imperijalističkog“ čitanja u smislu nacionalnog fokusiranja*. Tragom različitih argumenata pitanje Selimovićeve nacionalne pripadnosti, doduše, Hodel ostavlja otvorenim, podsjećajući na činjenicu kako su u vrijeme Selimovićevog književnog javljanja bile samo "dve etablirane nacionalne književnosti - srpska i hrvatska" i pitajući se "da li bi se Selimović i danas izjasnio onako, kako je to učinio 70-ih godina 20. veka, kada su BiH i Srbija još uvek pripadale istom državnom savezu" (str. 103). Na kraju, Hodel naglašava kako je "nerazumno dovoditi u pitanje postojanje nacionalnih književnosti" ili "osporavati volju države da stvori ili kodifikuje sopstveni jezički standard" (str. 107), ali ističe, također, kako se ne smiju zanemariti ni problemi koje takav pristup može izazvati, misleći tu prvenstveno na Bosnu i Hercegovinu te Crnu Goru. Smatra kako je u današnje vrijeme sve manje objektivnih razloga i opravdanja da se književnost klasificira prema nacionalnim kriterijima te da, imajući u vidu globalni razvoj književnosti, svako "rigorozno nacionalizovanje književnosti na 'štokavskom' prostoru djeluje teško shvatljivo" (str.107). Na kraju, pozivajući se na Selimovićev esej „Između Istoka i Zapada“, Hodel potencira sličnost između Selimovića i Andrića u kontekstu samoodređenja te pripadnosti *trećem svetu* koji proizilazi iz podijeljenosti na *hrišćanski i nehrišćanski tabor*, ali aludira i na zajedničke karakteristike koje u ovom smislu pronalazi i kod protagonista njihovih romana.

Ipak, Hodelovo zanimanje za Selimovića posebno je usredsređeno na analizu njegovih romana *Tvrđava* te *Derviš i smrt*. U analizi *Derviša i smrti* on potencira raspolučenost između nastojanja za slobodnim razvitkom pojedinca te istovremene spoznaje da je svaka individua stiješnjena i obilježena socio-povijesnim fatumom. Rad je usmjeren na otkrivanje i analizu antinomija u romanu, odnosno na objašnjavanje funkcije koju imaju.

Analiza *Tvrđave*, prvenstveno usmjerena na motiv mirisa te propitivanje njihova smisla i funkcije koju imaju na simboličko-značenjskom nivou romana, posebno je zanimljiva i inspirativna. Hodel opoziciju *čist / mirisav – prljav / smrdljiv* prepoznaje kao *temeljnu dihotomiju* kojom je prožet cijeli roman. Prateći tu opoziciju, uviđa kako je Selimović preko mirisa i čulnih utisaka općenito reprezentirao i moralnu stranu društva i u njemu uspostavljenih odnosa. Tako je loš miris uglavnom i znak *nečiste*

zarade, korupcije, samovolje i nasilja, što se u najvećoj mjeri vezuje za sloj *privilegiranih*. Tom *svijetu „smrada“* suprotstavljeni su mirisi Tijane, sobice iznad pekare, biblioteke i prirode. Na sličan način kao što je uradio i u analizama Andrićevih djela (povezujući ih sa *Znakovima pored puta*), ovdje pravi paralele između *Sjećanja* i *Tvrđave*, propitujući koliko je autorovo lično iskustvo uključeno u romaneskno tkivo i povezano sa figurom Ahmeta Šabe. On ističe kako su *Sjećanja* „važan izvor izvantekstualnih informacija za Selimovićeve romane“ (str. 130) te da i u njima, također, *mirisi zauzimaju markantnu poziciju* (str. 130).

U narednom tekstu, koji je, također, analitički usredsređen na *Tvrđavu*, Hodel propituje postojanje *muslimanskog podteksta* u višeslojnoj semantičkoj mreži romana. Tražeći pripadajuće mjesto ove teme, on izdvaja neke značenjske slojeve (*historijski, egzistencijalni, politički i religiozni*), obrazlažući svaki od njih i zaključujući kako *islamski sadržaji, odnosno religiozni elementi bez smetnji „mogu da se integrišu u okviru prva tri navedena nivoa značenja“* (str. 150) (na historijskom su dio *opisnog miljea*; na egzistencijalnom kao *zabluda religije uopšte*; na političkom / jugoslovenskom kao *metaforički izraz za svemoć partije*). Postavljajući pitanje da li je šezdesetih godina prošlog stoljeća „postojao islamski pokret obnove na koji je Selimović mogao da reaguje u svom romanu“, Hodel će, nakon vrlo kratkog i uprošćenog podsjećanja na *nacionalno-religiozni razvoj Muslimana*, pretpostaviti mogućnost da je Selimović, dakle, upravo i reagirao na *Islamsku deklaraciju* Alije Izetbegovića [„baš njena radikalnost čini verovatnim, da je Selimović na nju odreagovao, čak iako se očigledno radi o marginalnoj pojavi“ (str. 151)], plasirajući ideju kako je roman, zapravo, subverzivno implicirana kritika baš pomenutom tekstu. U prilog ovome navodi, između ostalog, i izjave iz *Islamske deklaracije* „koje laicističku državu po sebi i na kraju krajeva sve ostale religije u islamski oblikovanoj državi odbijaju“ (str. 152). Imajući u vidu prirodu ovog rada, ali i Hodelovo „priznanje“ da ove ideje ostaju na nivou *spekulativnog*, nema ni potrebe da to opširnije komentarišemo. Ipak, valja napomenuti kako se javlja utisak da bi bilo značajnije i zanimljivije da je Hodel u obradi određenih tema u kontekstu zanimanja za Selimovića i Andrića, prvenstveno onih koji se (do)tiču svekolike socio-političke kompleksnosti bosanskohercegovačke povijesti, gdje ubrajamo, između ostalog, i nacionalno pitanje Bošnjaka/Muslimana, ponudio sistematičnu i odgovornu analizu umjesto površnog uvida, koja bi onda bila naučno objektivna i neostrašćen doprinos izvana u pokušaju da se razmrse i razriješe nataložena nesuglasja, koja se, i književnim i vanknjiževnim putem, jednako osjećaju i u današnje vrijeme, na šta i sam sporadično upozorava.

Posljednja dva teksta u knjizi samo načelno imaju općenit karakter. U njima Hodel problematizira književna ili pitanja jezičke politike na širem, globalnom planu, da bi ih ubrzo potom, u većoj ili manjoj mjeri, povezo i uporedio sa okolnostima, tendencijama i autorima ovog našeg podneblja. Tako u „Diskursu moderne“ objašnjava i *opisuje evropsku modernu na primjeru široko uzete slavističke osnove*. Nadovezujući se na promišljanja *modernog od Škerlića do Flakera*, on potvrđuje sintetizovanu zajedničku odrednicu koja se otkriva *kroz negaciju prethodnog i preovlađujućeg*, sublimirajući modernističku poetiku terminima *demotivacija, depshologizacija, deperspektiviranje i dekontekstualizovanje*. Moderna će tako biti predstavljena u svom negativnom odnosu spram realizma, da bi se potom, u drugom dijelu ovog rada, predočilo razbijanje mimetičkog modela i *simboličko-alegorijsko udvajanje stvarnosti* na primjerima *Seoba*, „Hrvatske rapsodije“ i *Grozdaninog kikota*.

U tekstu „Štokavsko govorno područje između regionalizacije i globalizacije u svjetlu jezičkih kretanja u Evropskoj uniji“ Hodel sumira utiske o aktuelnoj jezičkoj politici analizirajući globalne trendove njenog gibanja. Po njegovom shvatanju, sve je očitija težnja za prevlašću engleskog jezika, čime se drugi jezici guraju u drugi plan, što je posebno problematično za „male“ države i jezike. Međutim, i pored tih „opasnosti“, on u globalizaciji vidi, također, i prednosti i šansu, budući da nudi dijalog kultura, susrete, razmjenu i dvosmjernu korist. U tom svjetlu, kada je u pitanju *štokavsko područje*, podsjeća i upozorava na nesuvislost insistiranja na *nacionalnoj kodifikaciji književnosti* i radikalnim jezičkim politikama koje istrajavaju na razlikama. Otuda vjerovatno i odluka izdavača ove knjige da, poštujući jezik prevoditelja, zadrži izvorne verzije prijevoda Hodelovih tekstova, bez lektoriranja u bosanski jezik.

Adresa autora
Author's address

Ikbal Smajlović
Univerzitet u Zenici
Filozofski fakultet
ikbal.smajlovic@unze.ba

